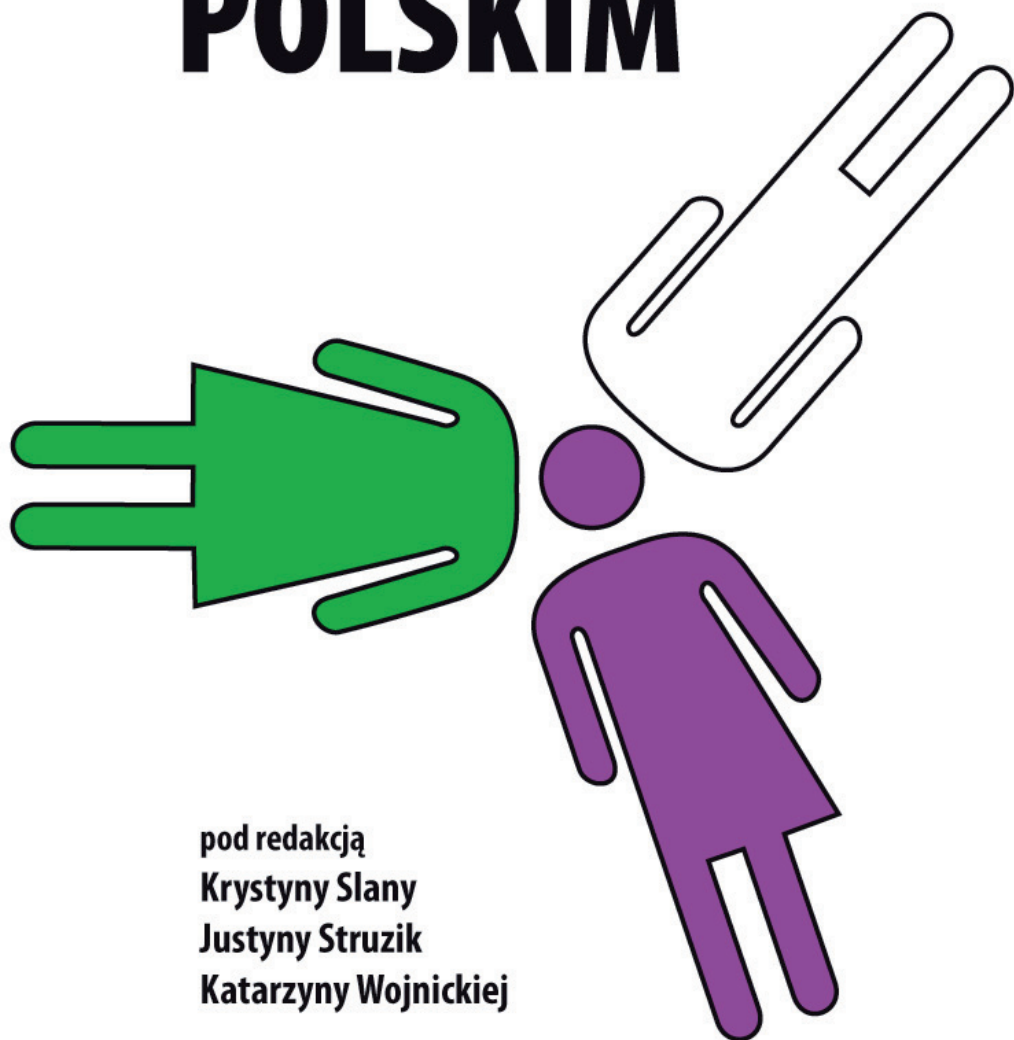

GENDER **W SPOŁECZEŃSTWIE** **POLSKIM**

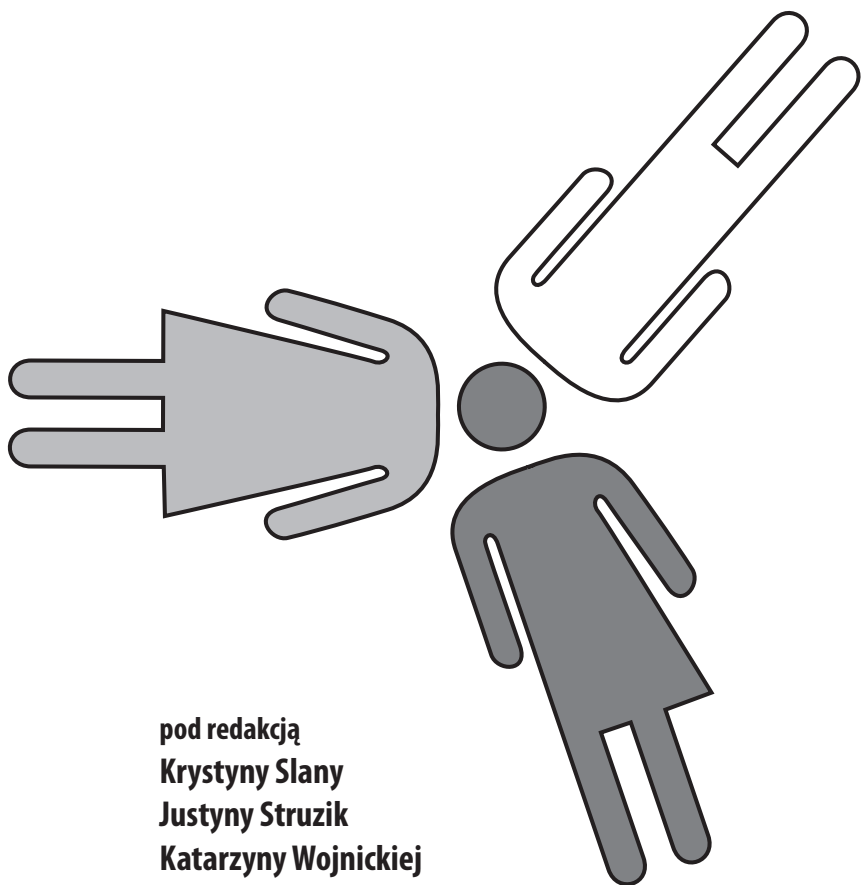

pod redakcją
Krystyny Slany
Justyny Struzik
Katarzyny Wojnickiej

NOMOS

GENDER
W SPOŁECZEŃSTWIE
POLSKIM

GENDER **W SPOŁECZEŃSTWIE** **POLSKIM**

pod redakcją
Krystyny Slany
Justyny Struzik
Katarzyny Wojnickiej

NOMOS

© Copyright by Zakład Wydawniczy »NOMOS«, 2011

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Anna Michalska, prof. UAM
prof. dr hab. Krzysztof Frysztacki

Książka dofinansowana przez Instytut Socjologii Wydziału Filozoficznego UJ, Towarzystwo Doktorantów UJ oraz z Wydziałowych Rezerw Badań Własnych UJ

Redakcja i korekta: Magdalena Pawłowicz
II korekta: Jadwiga Nagły
Redakcja techniczna: Dariusz Piskulak
Projekt okładki: Ada Augustyniak

ISBN 978-83-7688-056-3

KRAKÓW 2011

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u, tel./fax (12) 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl, www.nomos.pl

SPIS TREŚCI

Krystyna Slany, Justyna Struzik, Katarzyna Wojnicka, <i>Rozwój refleksji genderowej i studiów nad społeczno-kulturową tożsamością płci w Polsce</i>	7
---	---

Część I: GENDER W TEORII I EMPIRII 17

Barbara Szacka, <i>Gender i płć</i>	19
Anna Titkow, <i>Kategoria płci kulturowej jako instrumentarium badawcze i źródło wiedzy o społeczeństwie</i>	36
Beata Kowalska, <i>Socjologia krytyczna a rozwój gender studies</i>	57
Jacek Kochanowski, <i>Płć, seksualność i kondycja postkolonialna. Queer studies a sprawa polska</i>	70
Barbara Worek, <i>Różnice płci w badaniach empirycznych: doświadczenia, perspektywy i wyzwania</i>	86

Część II: GENDER, POLITYKA, SPOŁECZEŃSTWO 101

Eleonora Zielińska, <i>Prawo wobec kobiet. Refleksja w dwudziestą rocznicę kontraktu Okrągłego Stołu</i>	103
Małgorzata Fuszara, <i>Kobiety w polityce</i>	119
Katarzyna Ornacka, Justyna Mańka, <i>Gender mainstreaming w wybranych obszarach dyskryminacji w Polsce</i>	135
Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, Paulina Bunio-Mroczek, <i>Gender w badaniach nad welfare state. Wyzwanie dla polskiej socjologii</i>	162
Katarzyna Wojnicka, <i>Genderowe ruchy społeczne we współczesnej Polsce</i>	174
Renata Siemieńska, <i>Kontrakt płci. Między sferą prywatną i publiczną</i>	196
Krystyna Slany, <i>Rodzina w refleksji feministyczno-genderowej</i>	225

Część III: GENDER, RYNEK PRACY I NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE . . 249

Henryk Domański, <i>Nierówności płci w latach 1982-2008</i>	251
Natalia Sarata, <i>Rynek pracy w Polsce – płć, obecność, uczestnictwo</i>	267
Krzysztof Gorlach, Zbigniew Drag, <i>Kobiety na kombajnach: właścicielki gospodarstw rolnych w Polsce współczesnej</i>	280
Kazimiera Wódz, Jolanta Klimczak-Ziółek, <i>Restrukturyzacja ekonomiczna w doświadczeniu kobiet zatrudnionych w górnictwie</i>	298

Barbara Gąciarz, <i>Praca kobiet w Polsce: od egalitarnego przymusu ekonomicznego do elitarnej swobody wyboru i powszechnej nierówności statusu</i>	311
Jolanta Grotowska-Leder, Iwona Kudlińska, <i>Feminizacja biedy w perspektywie analiz jakościowych welfare dependency</i>	331
Bibliografia	349
O Autorkach i Autorach	373
Summary: Gender in Polish Society	381

KRYSZYNA SLANY, JUSTYNA STRUZIŁ, KATARZYNA WOJNICKA

ROZWÓJ REFLEKSJI GENDEROWEJ I STUDIÓW NAD SPOŁECZNO-KULTUROWĄ TOŻSAMOŚCIĄ PŁCI W POLSCE

O WAŻNOŚCI REFLEKSJI NAD PŁCIĄ SPOŁECZNO-KULTUROWĄ W NAUKACH SPOŁECZNYCH

Opis rzeczywistości społecznej bez uwzględnienia perspektywy genderowej jest dzisiaj praktycznie niemożliwy. Kategoria płci społeczno-kulturowej weszła bowiem na stałe do kanonu narzędzi analitycznych w naukach humanistycznych i społecznych, przyczyniła się do powstania wielu alternatywnych paradygmatów, które „odczarowują” strukturalno-funkcjonalny porządek społeczny, bazujący w dużej mierze na biologicznej różnicy płci (esencjonalizm biologiczny). Płeć kulturowa jest podstawową kategorią poznawczą pozwalającą zrozumieć świat społeczny na jego różnych poziomach, relacje między mężczyznami i kobietami, a także odkrywać refleksyjnie i podmiotowo własne „ja”. Ukazuje, jak płeć jest powiązana z kulturą, ekonomią, polityką, jak konstruowana jest przez określone relacje społeczne i stosunki władzy, jak odzwierciedla się w podziale prac na produkcyjne i reprodukcyjne, na wyznaczanie tego, co męskie i kobiece.

Za Anną Titkow możemy powtórzyć, iż płeć kulturową należy traktować jako „nieustający proces, w którym metodyczny, przystosowany – bądź nieprzystosowany do sytuacji wysiłek jednostek stwarza ich płeć kulturową – zmienną w czasie oraz kształtowaną i usytuowaną w określonych kontekstach społecznych. Takie procesualne rozumienie powstawania i funkcjonowania płci kulturowej na poziomie indywidualnym jest bardzo ważne dla podejmowanych prób scharakteryzowania, na przykład, tożsamości polskich kobiet z perspektywy jej ciągłości i zmiany. W jego świetle, to właśnie ten «kreatywny wysiłek» jednostek i konteksty, w których jest dokonywany, określają kompetencje i usytuowania kobiet i mężczyzn jako członków społeczeństwa” (s. 40). Autorka ta wymienia za Judith Lorber podstawowe komponenty płci kulturowej, rozumianej jako instytucja, którymi są: „określone normami i oczekiwaniami statusy społeczne obu płci, podział pracy, wyznaczone więzami krwi prawa i obowiązki każdej płci, wzory zachowań (w tym wzory potrzeb i zachowań seksualnych), mechanizmy społecznej kontroli, ideologie wspierające odmiennność statusów kobiet i mężczyzn, kulturowe reprezentacje płci (w tym język symboliczny i artystyczna legitymizacja wspomnianego zróżnicowania statusowego kobiet i mężczyzn)” (Titkow 2007: 30).

Płeć może być także ujmowana w kategoriach codziennych praktyk performatywnych. Zgodnie z myślą Judith Butler (2008), utożsamiając się z pewną idealizacją przypisaną nam płci, z Foucaultowskim „regulacyjnym ideałem”, poprzez zachowania, gesty, mimikę, nieustannie powtarzamy normy kobiecości i męskości. Nie jest to jednak proces skończony, płeć w takim ujęciu jest zawsze *in statu nascendi*.

Używając określenia Harriet Bradley (2008: 10), możemy stwierdzić, iż odsłanianie *in concreto* w Polsce mozaiki zagadnień płci (w tym nierówności, dyskryminacji, niesprawiedliwości, wykluczania, marginalizacji, normalizacji i hierarchizacji) stanowi swoistego rodzaju *genderquake*, czyniąc przełom w zastanej lub niepełnej wiedzy z tego zakresu w Polsce. *Gender studies*, a także inne studia wpisujące się w założenia tzw. nowej humanistyki, jak np. studia *queer*, *performance studies*, *subaltern studies*, *Chicano/a studies*, mają szczególne znaczenie we współczesnym świecie nauki co najmniej z dwóch powodów. W wymiarze etycznym ukazują istniejące nierówności społeczne, zaś w wymiarze politycznym przyczyniają się do projektowania zmian społecznych znoszących owe nierówności, stereotypizację i hierarchizację kobiet i mężczyzn.

Gender ujawnia te obszary, w których płeć jest produkowana przez określone ideologie, stosunki polityczne, historyczne i ekonomiczne. W takim ujęciu płeć stanowi wyzwanie dla budowania demokratycznego i sprawiedliwego porządku społecznego, dla zrównoważenia asymetrycznych relacji między sferą prywatną i sferą publiczną. Studia nad społeczno-kulturową płcią pozwalają zwrócić uwagę także na inne grupy wykluczone (np. mniejszości seksualne), które w wyniku złożonych procesów społecznych zostały zepchnięte na margines niewidoczności, pozbawione praw i możliwości wypowiedzania się w swoim własnym imieniu.

OD REFLEKSJI NAD KOBIECOCIĄ DO PERSPEKTYWY QUEER W POLSKIEJ SOCJOLOGII

Studia genderowe pojawiły się w ramach zachodnich akademii w latach 70. ubiegłego wieku. Stanowiły wówczas krytyczną, interdyscyplinarną refleksję nad tożsamością płci społeczno-kulturowej. Teoretyczne podwaliny pod rozwój *gender studies* bez wątpienia stworzyły feministki drugiej fali, które w obrębie uniwersytetów, jak i organizacji nie *stricte* naukowych, tworzyły tzw. *women's studies*. W ramach studiów nad kobiecością, badaczki – poprzez przeprowadzane badania i analizy – dążyły przede wszystkim do ukazywania znaczenia i wartości kobiecego doświadczenia, wprowadzania równości płci i przeciwdziałania dyskryminacji, wzmacniania autonomii kobiet w sferze rodzinnej, ekonomicznej, politycznej i społecznej, propagowania modelu partnerskiego w relacjach międzyludzkich. Warto podkreślić, że zarówno w zachodniej perspektywie, jak i w polskich badaniach, studia nad płcią początkowo dotyczyły przede wszystkim społecznej sytuacji kobiet i kulturowego konstruktu kobiecości. Dopiero później zaczęto analizować także sposoby konstruowania męskości i przypisane jej atrybuty kulturowe.

Studia genderowe zagościły w murach polskich uniwersytetów w latach 90. XX wieku, choć już w latach 80. pojawiły się niezwykle ważne publikacje stano-

wiące dalszą podstawę rozwoju studiów feministycznych i genderowych. Do takich publikacji należy z pewnością książka pod redakcją Teresy Hołównki *Nikt nie rodzi się kobietą*, która stanowi zbiór tekstów feministycznych, socjologicznych i antropologicznych, w większości zagranicznych autorek i autorów. Po roku 1989, w związku z silnie rozwijającym się sektorem pozarządowym i powstającymi organizacjami kobiecymi i feministycznymi oraz powolną, choć sukcesywną instytucjonalizacją studiów genderowych, na polskim rynku wydawniczym pojawiło się wiele pozycji naukowych, w tym socjologicznych, które stworzyły fundament dla polskiej refleksji nad zagadnieniami płci. Taką książką jest bez wątpienia praca Kazimierza Ślęczki (1999), która stanowi kompendium wiedzy na temat zachodniej myśli feministycznej oraz ruchów kobiecych. Nie sposób wymienić wszystkich tych publikacji. Wśród najważniejszych znajdują się z pewnością książki opisujące sytuację kobiet na rynku pracy, ścieżki karier kobiet i mężczyzn (np. Henryk Domański, Anna Titkow, Małgorzata Fuszara, Bogusława Budrowska, Danuta Duch-Krzystoszek). Drugim ważnym obszarem badań jest pozycja kobiety w rodzinie, przypisanie jej społecznych ról i ich konsekwencji (Renata Siemieńska, Krystyna Slany, Anna Kwak, Danuta Duch-Krzystoszek, Małgorzata Skowrońska). Badaczki, takie jak Małgorzata Fuszara czy Renata Siemieńska, opisują także drogi kobiet do polityki, ich obecność w sferze publicznej i bariery, jakie napotykają zaangażowane w politykę kobiety. Niezwykle wartościowe są także prace ukazujące sposoby konstruowania kobiecości w mediach, skupiające się na wizerunkach kobiet w reklamie, produkcji „idealnego” ciała i spychania na margines ciała chorego czy starego (Joanna Bator, Izabela Desperak, Edyta Zierkiewicz). Do kanonu polskiej myśli feministycznej należy zaliczyć także bez wątpienia prace niesocjologiczne, które jednak znacząco wpłynęły na rozwój refleksji nad tożsamością płci. Wymienić tu możemy publikacje Marii Janion, Agnieszki Graff, Kazimierzy Szczuki, Ingi Iwasiów, Małgorzaty Radkiewicz i wielu innych. Wspomniane obszary badawcze są tylko częścią bogatej refleksji nad kobiecością, czy szerzej – nad konstruktami płci w polskiej nauce. W sposób znaczący przyczyniły się do rozwoju studiów nad męskością oraz studiów *queer*.

Za początek polskiej refleksji nad społeczno-kulturowym fenomenem męskości w Polsce uznać można początek XXI wieku, kiedy to na rodzimym rynku wydawniczym pojawiła się pierwsza socjologiczna pozycja, która w sposób jednoznaczny odwoływała się do metodologii wypracowanej w obrębie *men's studies*. Narodziny tej perspektywy badawczej datuje się na lata 70. ubiegłego wieku, kiedy to w Stanach Zjednoczonych powstawały pierwsze kursy uniwersyteckie poświęcone omawianej problematyce, mające stanowić uzupełnienie, a z czasem także przeciwwagę dla powstałych znacznie wcześniej feministycznych studiów nad kobiecością. W Polsce tego typu perspektywa zaczęła zaznaczać swoją obecność w latach 90. XX wieku – opublikowano wówczas pracę Elizabeth Badinter *XY: Tożsamość mężczyzny*, która do tej pory znajduje się w czołówce prac cytowanych w większości opracowań dotykających problematyki męskości w Polsce.

Pierwszą naukową pozycją autorstwa polskiego badacza i teoretyka, którego uznać można za pełnoprawnego przedstawiciela polskich *men's studies*, jest książka

Zbyszko Melosika *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, której pierwsze wydanie miało miejsce w roku 2002. Kolejną niezwykle ważną publikację stanowi praca Krzysztofa Arcimowicza *Obraz mężczyzny w polskich mediach. Prawda – fałsz – stereotyp*, wydana w roku 2003 i stanowiąca pokłosie szeroko zakrojonych badań autora. Kolejne, równie ważne prace na omawiany temat, będące zazwyczaj rezultatem niezwykle ciekawych i nowatorskich badań nad fenomenem męskości w Polsce, to m.in. praca zbiorowa pod redakcją Małgorzaty Fuszary *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, książka Urszuli Kluczyńskiej *Metamorfozy tożsamości mężczyzn w kulturze współczesnej*, czy też publikacja zbiorowa *Mężczyźni na rzecz zmiany*, której redaktorką jest Anna Lipowska-Teutsch. Nie należy ponadto zapominać o wydawnictwach interdyscyplinarnych, w których tematyka męskości analizowana jest w odniesieniu do wielu dyscyplin z zakresu nauk humanistycznych i społecznych (np. *Męskość w kulturze i społeczeństwie* pod redakcją Andrzeja Radomskiego, *Stereotypy i wzorce męskości w różnych kulturach świata* Bożeny Płonki-Syroki, *Męskość (nie)męska. Współczesny mężczyzna w zmieniającej się rzeczywistości społecznej* pod redakcją Katarzyny Piątek).

W odniesieniu do tematyki badań powstających w ramach polskich *men's studies*, na pierwszy plan wysuwają się analizy medialnych konstruktów męskości oraz ich obecności przede wszystkim w kulturze popularnej (Krzysztof Arcimowicz, Zbyszko Melosik, Małgorzata Radkiewicz). Kolejnym podejmowanym przez rodzimych badaczy i badaczki tematem są zmiany tożsamości polskich mężczyzn, nierzadko połączone z analizą tożsamości nienormatywnych oraz z problematyką popularnego w zachodnim dyskursie kryzysu męskości (Bartłomiej Lis, Zbyszko Melosik, Urszula Kluczyńska). Niezwykle istotnym tematem jest ojcostwo i przemiany, jakie zachodzą w obrębie roli ojca we współczesnej Polsce (Małgorzata Fuszara, Katarzyna Piątek, Anna Krajewska, Katarzyna Władyka), męskość w kontekście ciała – głównie w odniesieniu do sportu i zdrowia (Urszula Kluczyńska, Zbyszko Melosik) oraz zmieniająca się pozycja mężczyzn w sferze publicznej w powiązaniu z rynkiem pracy oraz przestrzenią władzy (Krzysztof Arcimowicz, Małgorzata Fuszara). W ramach rodzimych studiów nad męskością podejmuje się także tematy związane z męską seksualnością, religijnością mężczyzn, męską przemocą oraz odmiennością męskiego doświadczenia starzenia się czy problematyką związaną z męskimi ruchami społecznymi (Katarzyna Wojnicka).

Ostatni (choć niekoniecznie w kontekście chronologicznym) obszar analiz wpisujących się w tematykę naszej książki stanowią polskie badania realizowane w obrębie studiów *queer*. Specyfiką polskich studiów nad nienormatywnymi tożsamościami seksualnymi jest bardzo częste mieszanie dwóch perspektyw badawczych związanych z omawianą problematyką – studiów gejowsko-lesbijskich i studiów *queer* właśnie, co ma związek z momentem historycznym, w którym tego typu tematyka pojawiła się w polskiej akademii. Ponadto zdecydowana większość publikacji z tego zakresu ma charakter interdyscyplinarny, co stanowi generalną, światową tendencję w przypadku studiów *queer*.

Polskie badania, a co za tym idzie również publikacje naukowe powstałe na ich bazie, od samego początku oscylowały w dwóch wymienionych wyżej obszarach analizy.

Części z nich – do których zaliczyć należy prekursorską na gruncie polskim pracę autorstwa Katarzyny Adamskiej zatytułowaną *Ludzie obok. Lesbijki i geje w Polsce*, zaliczyć można do polskich studiów gejowsko-lesbijskich. W tym kontekście wspomnieć należy także o licznych artykułach i książkach Doroty Majki-Rostek, która prowadzi analizy zjawiska homoseksualności, korzystając z aparatury badawczej opracowanej w tym właśnie nurcie. Perspektywa *queer* w polskiej socjologii zaistniała z kolei za sprawą Jacka Kochanowskiego i jego licznych artykułów naukowych oraz książek: *Spektakl i wiedza. Perspektywa społecznej teorii queer* i *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, w której obok analizy badań własnych poświęconych tożsamości polskich homoseksualnych mężczyzn, przybliża filozofię Michela Foucaulta, ukazując jej znaczenie dla teorii *queer*. Podobnie doniosłe znaczenie mają prace filozofki Joanny Mizielińskiej, której wkładu w rozwój polskiej myśli socjologicznej nie da się przecenić. Zarówno książka *(De)konstrukcje kobiecości. Podmiot feminizmu a problem wykluczenia*, jak również praca *Ciało, płęć, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, w których autorka przybliża polskim czytelniczkom i czytelnikom filozofię Judith Butler, stanowią niezwykle istotne pozycje na mapie polskich badań nad nienormatywnymi formami seksualności i płciowości.

W obrębie socjologicznych studiów *queer* realizowane są także liczne badania naukowe, których tematyka niejednokrotnie wykracza poza ramy dyscypliny czy też konkretnej metodologii naukowej. Prowadzone są badania na temat produkcji i relacji władzy, z użyciem aparatury teoretycznej wypracowanej na gruncie studiów *queer*, ale przy dużym wsparciu narzędzi analitycznych właściwych dla studiów postkolonialnych (Jacek Kochanowski). Badane są nienormatywne tożsamości seksualne i płciowe (Bartłomiej Lis), a także ponowoczesny charakter relacji intymnych charakterystycznych dla grup niemieszczących się w znormatywizowanych strukturach rodzinnych (Dorota Majka-Rostek, Marcin Śmietana, *vide* także teksty zawarte w książce *Homoseksualizm. Perspektywa interdyscyplinarna*, pod redakcją Krystyny Slany, Beaty Kowalskiej i Marcina Śmietany). Niezwykle ciekawe są też badania nad specyfiką i działaniami społecznych ruchów LGBTQ w Polsce (Justyna Struzik).

Mamy świadomość, iż stworzona przez nas krótka charakterystyka „genderowych” tematów badawczych podejmowanych na gruncie socjologii, nie wyczerpuje tematu i bez wątpienia nie udało nam się opisać wszystkich inicjatyw podejmowanych przez polskich badaczy i badaczki. Chciałyśmy bowiem wskazać jedynie na te problemy i publikacje, które w największym stopniu odcisnęły piętno na charakterze projektów naukowych podejmowanych w ramach specjalizacji Społeczno-kulturowa tożsamość płci, działającej w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

O STUDIACH NAD SPOŁECZNO-KULTUROWĄ TOŻSAMOŚCIĄ PŁCI W INSTYTUCIE SOCJOLOGII UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Problematyka związana z *gender* jest obecna w wielu ośrodkach akademickich w Polsce. Kwestiami społeczno-kulturowych uwarunkowań płci zajmują się nie tylko

socjologowie i socjolożki, ale również antropologowie i antropolożki, etnologowie i etnolożki, historycy i historyczki, kulturoznawcy i kulturoznawczynie, literaturoznawcy i literaturoznawczynie oraz filozofowie i filozofki. Na wielu polskich uczelniach powstały jednostki zajmujące się *gender studies* (takie jak na przykład Zespół Badań nad Kobietami i Rodziną Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Ośrodek Naukowo-Badawczy Problematyki Kobiet na Uniwersytecie Łódzkim, Pracownia Krytyki Feministycznej Uniwersytetu Adama Mickiewicza, czy Interdyscyplinarna Grupa Gender Studies na Uniwersytecie Wrocławskim). Studenci i studentki mogą zdobyć wiedzę z tego zakresu na licznych specjalnościach *gender* w ramach studiów na różnorodnych innych kierunkach studiów, czy też uczęszczać na studia podyplomowe w zakresie *gender studies*, między innymi w Instytucie Sztuk Wizualnych UJ, Instytucie Socjologii UJ czy Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW. Dodatkowo, podejmowane są również liczne niezależne inicjatywy, mające na celu propagowanie wiedzy z tego zakresu w różnych dziedzinach, jak na przykład Think-Tank Feministyczny, upowszechniający między innymi feministyczną ekonomię, czy Feministyczny Salon Historyczny, podczas spotkań którego młode feministycznie historyczki przedstawiają nieznane dotąd kobiece aspekty historii.

W ramach specjalizacji Społeczno-kulturowa tożsamość płci, prowadzonej przez Zakład Badania Problemów Ludnościowych IS UJ, studenci i studentki mają możliwość zapoznania się z wielowymiarowymi i interdyscyplinarnymi studiami nad płcią, prowadzonymi w wymiarze biologicznym, antropologicznym, psychologicznym, społecznym, historycznym, prawnym, etycznym i teologicznym. Wśród oferowanych kursów wymienić należy zarówno kursy kanoniczne: Socjologia płci, Wprowadzenie do feminizmu, Płeć, kultura, społeczeństwo, Prawo a płeć, Wprowadzenie do socjologii queer, oraz fakultatywne: Gender we współczesnych badaniach antropologicznych, Płeć w mass mediach, Płeć w filmie, I mężczyzna stworzył kobietę, Kobieta w sztuce, Od bogiń do panien z Avinionu. W ramach specjalizacji organizowane są także spotkania i warsztaty z przedstawicielkami organizacji kobiecych, np. Fundacją Przestrzeń Kobiet, Fundacją Kobiecą eFka, Centrum Praw Kobiet.

Przez wiele lat studentki specjalizacji prowadziły Sekcję Gender Studies Koła Naukowego Studentów Socjologii. W ramach działalności sekcji zorganizowano m.in. cykl spotkań poświęconych zjawisku metroseksualizmu, projekty „Homoseksualizm – sprawa prywatna czy publiczna?”, „Kobiety a wojna” oraz warsztaty „Ruch kobiecy na Bliskim Wschodzie”.

W ciągu ostatnich lat Zakład Badania Problemów Ludnościowych zorganizował międzynarodowe i ogólnopolskie konferencje. W listopadzie 2007 roku miała miejsce w Krakowie konferencja „Among Us or Close to Us? The Female Immigrants' Situation in Poland in the Context of Polish and European Migration Policy”, podczas której badaczki i badacze z wielu krajów prezentowali analizy dotyczące sytuacji migrantek i uchodźczyń w kontekście zmieniającej się Europy. W dniach 22-23 października 2009 roku w Krakowie odbyła się jubileuszowa konferencja „Gender w społeczeństwie polskim”, która zgromadziła wiele wybitnych przedstawicielek i przedstawicieli studiów genderowych z całej Polski. Podczas konferencji zaprezen-

towano zarówno teoretyczne ramy współczesnego rozumienia kategorii płci w polskiej socjologii, jak i wyniki rodzimych badań prowadzonych w takich obszarach, jak: płeć a rynek pracy, historia kobiet, studia *queer*, przemiany współczesnej rodziny, płeć a migracje, płeć a religia.

W dniu 20 kwietnia 2010 roku odbyła się druga ze wspomnianych konferencji „Płeć – ekonomia – migracje”. Zorganizowana została we współpracy z Think-Tankiem Feministycznym. Poruszana problematyka dotyczyła przede wszystkim ekonomicznego wykluczenia kobiet, globalnego deficytu opieki, ekonomii opieki, migracji kobiet i feminizacji ubóstwa.

W roku akademickim 2009/2010 także Instytut Socjologii UJ otworzył studia podyplomowe „Społeczno-kulturowa tożsamość płci” skierowane do nauczycielek/nauczycieli i pracowników/pracownic instytucji publicznych oraz organizacji pozarządowych. Studia organizowane są we współpracy z Centre for Gender Research przy Uniwersytecie w Oslo i są finansowane z Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego, Działanie V, Rozwój Polskich Uczelni. W dniach 26-27 września 2011 roku Instytut Socjologii UJ organizuje Kongres Feministyczny w Krakowie.

O IDEI POWSTANIA KSIĄŻKI

Oddajemy Czytelnikom i Czytelniczkom książkę zatytułowaną *Gender w społeczeństwie polskim*, której idea zrodziła się w roku 2008, w związku z jubileuszem 5-lecia obecności studiów genderowych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W kwietniu 2003 roku, dzięki wsparciu zdecydowanej większości członków Rady Wydziału Filozoficznego, powołana została specjalizacja Społeczno-kulturowa tożsamość płci i podyplomowe studia z tego zakresu przy Zakładzie Badania Problemów Ludnościowych. Rok 2003 stanowił jednakże tylko początek instytucjonalnej formy naszej działalności naukowo-dydaktycznej, która *de facto* dynamicznie rozwija się od roku akademickiego 1993/1994, kiedy to w ofertę dydaktyczną Instytutu weszły po raz pierwszy kursy z tej dziedziny.

Jubileusz należało upamiętnić, dlatego uznałyśmy, że najlepszym tego wyrazem będzie przygotowanie pozycji naukowej, odzwierciedlającej z jednej strony szerokie spektrum zainteresowań związanych ze społeczną tożsamością płci, wychodzące poza naszą jednostkę, z drugiej zaś instytucjonalne ich osadzenie w różnych ośrodkach naukowych w Polsce. Prowadząca specjalizację genderową w Instytucie Socjologii prof. Krystyna Slany zwróciła się z prośbą do badaczek i badaczy tej problematyki o przyłączenie się do tego pomysłu i przygotowanie artykułów. Inicjatywa została entuzjastycznie przyjęta. Wzięcie udziału w tym projekcie jest w naszej opinii dobitnym wskaźnikiem integracji i solidarności nie tylko wielu środowisk genderowych, ale i osób spoza tego kręgu, doceniających wagę tej problematyki.

Zgromadzone materiały były tak liczne i bogate w treści, że postanowiono przygotować nie jedną, a dwie publikacje. Druga pozycja, którą wydajemy równolegle pod redakcją Krystyny Slany, Beaty Kowalskiej i Magdaleny Ślusarczyk, nosząca ty-

tuł *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej*, ukazała się w 2011 roku w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Podstawowym celem książki *Gender w społeczeństwie polskim* jest dostarczenie polskim Czytelniczkom i Czytelnikom złożonej, wielowymiarowej i intersekcyjnej wiedzy na temat płci kulturowej, osadzonej głęboko w kontekście polskich problemów, przy jednoczesnym odniesieniu tej problematyki do ustaleń badań zagranicznych. Takie porównawcze podejście pokazuje z jednej strony obecny stan rozwoju studiów genderowych w Polsce, ich osiągnięcia, podejmowane tematy, ich specyfikę, z drugiej zaś – międzykulturowe i ponadkulturowe podobieństwo zagadnień rodzajowych. Niezależnie od intersekcyjnych wymiarów różnic między kobietami, tworzących zaskakująco złożoną rzeczywistość społeczną, istnieją pewne wspólne doświadczenia kobiet, takie jak np. nierówności ekonomiczne, segregacja płacowa i zawodowa, szklany sufit, nieodpłatna praca w domu, dyskryminacja rodzajowa, przemoc ze względu na płeć, utowarowienie ciała, przypisanie im prac reprodukcyjnych, niżej ewaluowanych społecznie, nieobecność w sferze polityki i władzy; przy czym wspólnota owych doświadczeń nie jest przyjmowana przez badaczki i badaczy *a priori*, a stanowi raczej wynik wieloletnich badań nad konstrunktem płci.

O STRUKTURZE KSIĄŻKI

Nasza książka podzielona zastała na trzy zasadnicze części. Podkreślić należy, że wiele z podejmowanych przez autorki i autorów tematów ma swój wymiar – obok naukowego – zarówno praktyczny, jak i polityczny, odsłania obiektywne dane, prezentując jednocześnie ich subiektywne interpretacje, co z kolei generuje progresywną krytykę społeczeństwa. W pracy staraliśmy się w sposób spójny i logiczny przedstawić prezentowane tematy umiejscawiając je na osi biegnącej od teorii *gender* do genderowej empirii i praktyki.

Pierwsza część, zatytułowana *Gender w teorii i empirii*, zawiera teksty naukowe, w których autorki i autor zmagają się z najważniejszymi dla socjologii *gender* zagadnieniami teoretycznymi. Rozpoczyna ją artykuł Barbary Szackiej *Gender i płeć*, w którym autorka stara się pogodzić perspektywę socjobiologicznego, esencjalistycznego i konstruktywistycznego podejścia do zjawiska płci i *gender*, posiłkując się zarówno teoriami socjologicznymi, badaniami empirycznymi, jak również własnym doświadczeniem. Jej rozważania teoretyczne, skierowane zdecydowanie w stronę koncepcji konstruktywistycznych, kontynuuje Anna Titkow w tekście *Kategoria płci kulturowej jako instrumentarium badawcze*, w którym obok przedstawienia podstawowych modeli teoretycznych wypracowanych na gruncie *gender studies* i studiów feministycznych, autorka przedstawia wyniki badań socjologicznych na temat sposobów definiowania kobiecości i męskości w polskim społeczeństwie. Kolejnym artykułem jest tekst Beaty Kowalskiej pod tytułem *Socjologia krytyczna a rozwój gender studies*, w którym autorka przedstawia proces instytucjonalizacji studiów genderowych, a także zastanawia się nad rolą współczesnej socjologii, prezentując per-

spektywę teorii krytycznej. W artykule *Płeć, seksualność i kondycja postkolonialna* Jacek Kochanowski łączy perspektywę *queer* z teorią postkolonialną w odniesieniu do polskiego kontekstu społecznego. Część pierwszą zamyka artykuł Barbary Worek, *Różnice płci w badaniach empirycznych*, w którym autorka zmagą się z problemem znaczenia płci (zarówno osób badanych, jak i samych badaczy i badaczek) w procesie badawczym, koncentrując się głównie na socjologicznych badaniach jakościowych, które stanowią metodę charakterystyczną dla studiów feministycznych.

Druga część, zatytułowana *Gender, polityka, społeczeństwo*, prezentuje ustalenia i refleksje genderowe w odniesieniu do funkcjonowania sfery publicznej, polityki i kategorii rodziny. W tekście *Prawo wobec kobiet. Refleksja w dwudziestą rocznicę kontraktu Okrągłego Stołu* Eleonora Zielińska podejmuje problem usankcjonowanej prawnie walki z nierównościami płacowymi i dyskryminacją kobiet w Polsce, a stanem jej faktycznej realizacji na przykładzie walki z dyskryminacją w sferze zawodowej oraz (r)ewolucji oficjalnych stanowisk w stosunku do funkcjonowania rządowego pełnomocnictwa do spraw walki z dyskryminacją (przede wszystkim kobiet). Tekst Małgorzaty Fuszary *Kobiety w polityce* porusza problematykę niskiego udziału kobiet we władzy oraz przedstawia możliwe rozwiązania tego problemu. Autorka zastanawia się także nad barierami, jakie stoją przed polityczkami w Polsce. W artykule *Gender mainstreaming w wybranych obszarach dyskryminacji w Polsce* Katarzyna Ornacka i Justyna Mańka definiują obszary działań zgodnie z zasadą *gender mainstreaming*, prezentują także próby zastosowania tej reguły w Polsce w środowisku zawodowym i sferze rodzinnej. Zagadnieniami związanymi z polityką społeczną zajmują się z kolei Wielisława Warzywoda-Kruszyńska i Paulina Bunio-Mroczek, które w artykule *Gender w badaniach nad welfare state. Wyzwanie dla polskiej socjologii* definiują politykę *welfare state*, odnosząc się w głównej mierze do jej feministycznych analiz i koncepcji na ich gruncie wypracowanych po to, by w przyszłości, w ramach rodzimej myśli socjologicznej, stworzyć szereg rekomendacji mających usprawnić jej funkcjonowanie w Polsce. Tekst autorstwa Katarzyny Wojnickiej, zatytułowany *Genderowe ruchy społeczne we współczesnej Polsce*, stanowi przekrojową analizę zjawisk wpisujących się w zbiór nowych ruchów społecznych. Autorka opisuje tym samym specyfikę polskich fenomenów, do których zalicza ruch feministyczny, ruch LGBTQ oraz różnorodne społeczne ruchy mężczyzn. Kolejnym reprezentantem części politycznej książki jest artykuł Renaty Siemieńskiej *Kontrakt płci. Między sferą prywatną i publiczną*, w którym autorka analizuje wyniki badań empirycznych, mających wskazać rzeczywistą pozycję kobiet i mężczyzn w polskim społeczeństwie w odniesieniu do takich kwestii, jak np. poziom wykształcenia oraz modele partycypacji przedstawicieli obydwu zbiorowości w sferach prywatnej i publicznej. Tę część książki zamyka artykuł Krystyny Slany *Rodzina w refleksji feministyczno-genderowej*, stanowiący swoiste kompendium wiedzy zarówno na temat koncepcji rodziny, jakie są charakterystyczne dla poszczególnych nurtów refleksji socjologicznej i feministycznej, jak też ich praktycznego zastosowania w kontekście rodzimych badań nad współczesnym charakterem relacji rodzinnych.

Trzecia część naszej publikacji poświęcona jest tematyce, ujętej w tytule *Gender, rynek pracy i nierówności społeczne*. Jako pierwszy prezentowany jest tekst Henry-

ka Domańskiego *Nierówności płci w latach 1982-2008*, w którym autor, w oparciu o badania ilościowe, analizuje poziom i rodzaj wykształcenia, wejście na rynek pracy, nierówności w zarobkach oraz dostęp do stanowisk kierowniczych ze względu na kategorię *gender*. Kolejny artykuł, autorstwa Natalii Saraty, *Rynek pracy w Polsce – płć, obecność, uczestnictwo*, odnosi się do sytuacji kobiet i mężczyzn na rynku pracy. Autorka analizuje następujące zjawiska społeczne: segregację pionową i poziomą rynku pracy, *gender pay gap*, czy szklany sufit. Zwraca także uwagę na przedsiębiorczość kobiet jako aktywny sposób przeciwstawiania się gorszej sytuacji na rynku pracy. W artykule *Kobiety na kombajnach: właścicielki gospodarstw rolnych w Polsce współczesnej* Krzysztof Gorlach i Zbigniew Drąg przedstawiają sytuację kobiet – mieszkanek wsi. Prezentują wyniki badań prowadzonych w gospodarstwach rolnych zarządzanych przez kobiety. W artykule autorstwa Kazimierzy Wódcz i Jolanty Klimczak-Ziółek, zatytułowanym *Restrukturyzacja ekonomiczna w doświadczeniu kobiet zatrudnionych w górnictwie*, autorki przedstawiają analizę sytuacji kobiet śląskich i wpływ restrukturyzacji przemysłu górniczego na ich położenie zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej, przy uwzględnieniu specyfiki kulturowej charakterystycznej dla rejonu Górnego Śląska. Barbara Gąciarz w artykule *Praca kobiet w Polsce: od egalitarnego przymusu ekonomicznego do elitarnej swobody wyboru i powszechnej nierówności statusu* przedstawia sytuację ekonomiczną, polityczną i społeczną Polek na tle przemian ustrojowych, jakie dokonały się w Polsce po roku 1989. Zarysowuje przede wszystkim sytuację kobiet na rynku pracy oraz stosunek elit politycznych do kwestii równości płci w Polsce. Trzecią część kończy artykuł Jolanty Grotowskiej-Leder i Iwony Kudlińskiej *Feminizacja biedy w perspektywie analiz jakościowych welfare dependency*, w którym autorki analizują relację między płcią a ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Na przykładzie badań jakościowych prowadzonych wśród klientek pomocy społecznej w Łodzi przedstawiają złożoność zjawiska feminizacji biedy.

* * *

Wszystkim Autorkom i Autorom serdecznie dziękujemy za przygotowanie tekstów do niniejszej publikacji. Bez ich zaangażowania w „projekt genderowy” tej pozycji nie byłoby na genderowym rynku wydawniczym.

Dziękujemy prof. Markowi Kuci, Dyrektorowi Instytutu Socjologii UJ, za wspieranie naszej inicjatywy i dofinansowanie naszej książki.

Mamy nadzieję, że przygotowana książka, dzięki wysiłkowi i wsparciu tak wielu akademikzek i akademików zajmujących się interesującą nas problematyką, będzie pomocna w prowadzeniu zajęć z zakresu *gender studies*, socjologii oraz studiów feministycznych, a także w prowadzeniu poszczególnych segmentów zajęć dydaktycznych w szeroko pojętych naukach humanistycznych i społecznych. Książka może stać się także swoistym drogowskazem dla społecznych inicjatyw podejmowanych w celu budowania społeczeństwa obywatelskiego, opartego na zasadach równości i sprawiedliwości płci.